

TURINYS

PIRMAS SKYRIUS	Žudymo mašina	9
ANTRAS SKYRIUS	Jaunasis žiurkių medžiotojas	41
TREČIAS SKYRIUS	Šnipas kartą ir visiems laikams	49
KETVIRTAS SKYRIUS	Cukrinė bomba	71
PENKTAS SKYRIUS	Karas be pasigailėjimo	83
ŠEŠTAS SKYRIUS	Nuodijimų pradžia	98
SEPTINTAS SKYRIUS	„Nereikšminga“ mirtis	111
AŠTUNTAS SKYRIUS	Gal puodelį arbatos?	119
DEVINTAS SKYRIUS	Didžiausias Rusijos palaidūnas	143
DEŠIMTAS SKYRIUS	Patologinis gobšuoelis	157
VIENUOLIKTAS SKYRIUS	„Taigi, pone, ar nesigailite dėl žudynių Ukrainoje?“	172
DVYLIKTAS SKYRIUS	Nušautas opozicijos lyderis	188
TRYLIKTAS SKYRIUS	Stoti prieš Putiną	199

KETURIOLIKTAS SKYRIUS	Vaizdas iš bokšto	212
PENKIOLIKTAS SKYRIUS	Karas, apie kurį nežinome	229
ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS	Kremliaus kandidatas	237
SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS	Naudingi idiotai	254
AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS	Nuodai trumpikėse	282
DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS	Kremliaus ligonis	289
DVIDEŠIMTAS SKYRIUS	Putino baigtis	300
DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS	„Metalo nuovargis“	310
DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS	Sunkios dienos Bachmute	324
DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS	Iš Rusijos – ne su meile	334
DVIDEŠIMT KETVIRTAS SKYRIUS	Pasmerktas caras	350
Padėka		363
Pastabos apie šaltinius		367

TRYLIKTAS SKYRIUS

Stoti prieš Putiną

Nušautas.
 Badytas peiliu.
 Paralyžuotas elektros šoku.
 Sumuštas tylinčių banditų.
 Trankytas geležiniu strypu per galvą.
 Pusiau apakęs.

Šie apibūdinimai rodo, kas nutinka, kai meti iššūkį Vladimirui Putinui, kai stoji už Rusijos demokratiją, todėl be galo žavi Kremliaus opozicijos darbo stilingumas, šmaikštumas ir juodasis humoras. Žinoma, ir neįtikėtina drąsa.

Nušautas? Nemcovas.

Badytas peiliu? Paralyžuotas elektros šoku?

2018 m. pavasarį Kremliaus šeimininkas vėl siekė būti išrinktas Rusijos prezidentu. Navalno komanda dėjo visas pastangas, mėgindama įrodyti, kad rinkimai yra apgailėtinas farsas, o tai daug kainavo ir jiems patiems, ir galiausiai jų lyderiui.

Netgi tyčiotis buvo pavojinga. Kaip pavyzdį paimkime kelių valytoją, išdrįsusį opozicijos mitinge užsidėti Putino kaukę. Vladimiras Ivaniutenka iš Sankt Peterburgo išgarsėjo tuo, kad dėvėjo Rusijos prezidento kaukę ir marškinėlius su nešvankiu užrašu, kurį mandagiai būtų galima išversti kaip „Putinas – subingalvis“ („Putin – chuilo“). 2017 m. gruodį jį, šeštą valandą ryto einantį į darbą, užpuolė du vyrai. Vienas iš jų nukrėtė jį elektros šoku, kitas dukart dūrė peiliu ir pabėgo, palikę jį ant sniego mirti. Vis dėlto jis išgyveno. Ivaniutenka buvo įsitikinęs, kad išpuolį organizavo Rusijos valstybė. Jis man sakė: „Galiu tai susieti tik su savo opozicine veikla. Palaikau Putino režimo kritikus ir manau, kad jis yra kleptokratas. Jis nėra teisėtas prezidentas.“

Ar dėl išpuolio prieš Ivaniutenką kam nors buvo pateikti kaltinimai? Žinoma, kad ne.

Sumuštas tylinčių banditų? 2018 m. sausį Dinaras Idrisovas tiesiogiai transliavo, kaip Rusijos policija išvaiko Navalno surengtą mitingą. Tai reiškė, kad nustatyti jo geografinę buvimo vietą buvo nesunku, tad netrukus jį užpuolė trys vyrai. Jie pargriovė jį ant žemės ir ėmė spardyti į veidą, galvą ir liemenį, visą laiką tylėdami. Jam lūžo šonkaulis, ranka ir skruostikaulis, o veidas buvo sumuštas neatpažįstamai. Idrisovas manė, kad užpuolikai buvo iš Rusijos valstybės saugumo tarnybų. Įprastai banditai mušdami koneveikia auką, o jo užpuolėjai nepratarė nė žodžio: „Tie žmonės buvo bejausmiai.“

Ar dėl išpuolio prieš Idrisovą kam nors buvo pateikti kaltinimai? Žinoma, kad ne.

Trankytas geležiniu strypu per galvą? Nikolajus Liaskinas buvo vienas pagrindinių Aleksejaus Navalno padėjėjų.

2017 m. rugsėjį jis netikėtai parkrito ant žemės: „Iš pradžių pamaniau, kad kažkas ant manęs nukrito nuo stogo, gal pastatas griūva. Tada atsisukau ir pamačiau, kaip kažkoks vyras vėl trenkia man per galvą geležiniu strypu.“ Vėliau Liaskinas gavo keistą tekstinę žinutę: „Atlikta.“ Rusijos policija apkaltino jį inscenizavus užpuolimą ir sumokėjus užpuolikui, kad šis jį sužalotų. Praėjus kelioms dienoms po užpuolimo, policija atliko kratą jo darbo vietoje. Taip jau sutapo, kad tai buvo Navalno komandos būstinė. „Tai buvo visiškai absurdas. Man smogė geležiniu strypu į galvą, o jie iš mūsų biuro konfiskavo visas skrajutes, visus lipdukus, viską, ant ko buvo užrašytas Navalno vardas.“

Ar dėl išpuolio prieš Liaskiną kam nors buvo pateikti kaltinimai? Žinoma, kad ne.

Pusiau apakęs? Žmogus, kurį laiką baiminęsis, kad nebematys dešine akimi, yra pats Aleksejus Navalnas. Pirmą kartą su Navalnu kalbėjausi 2016 m. per „Zoom“, kai mano bičiulis rusas Romanas Borisovičius, gyvenantis emigracijoje Londone, suvedė mane su Navalno kovos su korupcija fondu, žinomu kaip FBK („Fond borby s korupcijei“ santrumpa). Jie buvo sukūrę juokingą ir kartu liūdną keturiasdešimties minučių dokumentinį filmą apie tuometinį Rusijos generalinį prokurorą Jurijų Čaiką ir jo sūnus. Pagrindinė filmo žinia buvo ta, kad vyriausiasis Rusijos teisėsaugos pareigūnas ir jo sūnūs palaikė ryšius su organizuotu nuskalstamumu. Šiam kriminaliniam tinklui pasipriešinti mėginantys paprasti rusai rizikavo netekti gyvybės. Mudu su Nicku Sturdee'u laidai „BBC Newsnight“ sukūrėme trumpą filmuką, pasinaudoję tuo, kad „čaika“ rusiškai reiškia kirą. Filmukas prasideda nuo scenos, kurioje stoviu prie užšalusius vandens tyrų ir laikau iškėlęs bulvių traškutį,

kad jį prarytų skrendantis kiras – visa tai skambant stalinienei Sovietų Sąjungos himno versijai. Į kamerą pagal melodiją deklamuoja: „Sveiki atvykę prie Baikalo ežero.“ Stauga garsas nutrūksta, fonas dingsta, ir aš sakau: „O, gerai, sveiki atvykę į Pajūrio Sautendą.“ Čaika ir jo sūnūs neigė FBK kaltinimus, tuometinis generalinis prokuroras sakė, kad Navalno komandos filmas yra „šmeižikiškas“, o jame „pateikta informacija sąmoningai suklastota“.

Per „Zoom“ Navalnas man sakė, kad Rusija pūva nuo viršaus ir tam vadovauja pats Vladimiras Putinas: „Jis yra korupcijos caras.“ Po šio pokalbio likau sužavėtas Aleksejaus drąsa. Viena yra pateikti šiuos kaltinimus iš saugaus Londono, bet Navalnui ir jo komandai tai padaryti pačioje Rusijoje buvo neįtikėtina drąsu.

Prieš prasidedant 2018 m. Rusijos prezidento rinkimams visi jau žinojo, kas laimės. Buvo eliminuoti visi kandidatai, turėję bent menkiausių šansų įveikti Putiną. Nemcovas buvo nužudytas, Kasjanovas – sukompromituotas, Navalnui uždrausta dalyvauti rinkimuose dėl tuo metu vykusio teismo proceso, kuriame valstybė jam pateikė absurdiškus kaltinimus, o paklūsnius teisėjas išvapėjo Kremliaus padiktuotą nuosprendį.

Navalno komanda, be abejo, pridarė Krekliui rūpesčių. Navalno taktika buvo keistai gudri – apsimesti, kad Rusija yra veikianti demokratija, ir atitinkamai elgtis. 2017 m. balandį prie pat jo biuro Maskvoje užpuolikas šliūkštelėjo jam ant veido brilantinės žalumos, vadinamosios „zelionkos“. Šis tirpalas paprastai naudojamas kaip dezinfekcinė priemonė, pavyzdžiui, nusibrozdinus, ir nėra toksiškas. Tačiau į jį buvo įmaišyta kažkokios esdinančios cheminės medžiagos ir ji stipriai nudegino dešinę Aleksejaus akį.

Jam teko vykti į Ispaniją gydytis ir matyti, kad ši akis vis dar atrodo nesveika, ne tokia judri kaip kairioji.

Rusijos policija nesugebėjo identifikuoti ir susekti užpuoliko – keista, nes tai pavyko padaryti Navalno komandai. Vaizdo kameros užfiksavo iš įvykio vietos bėgantį užpuoliką. Policija turėjo vaizdo įrašą, kažkas išblukino užpuoliko veidą, bet ne jo drabužius ar kūną. Išblukintas buvo ir dar vienas vyras. Jis rankoje laiko mobilųjį telefoną ir lėtai nueina iš įvykio vietos, kad neatkreiptų dėmesio. Vienas iš Navalno šalininkų internete rado vaizdo įrašo versiją, kurioje antrojo vyro išblukinimas sekundės dalį nesuveikė. Navalno komanda nustatė, kad tai Aleksejus Kulakovas, buvęs Maskvos policijos majoras ir grėsmingos prokremliškos grupuotės SERB (kad ir kaip būtų keista, tai angliškos frazės „South-East Regional Bloc“ (Pietryčių regiono blokas) santrumpa) aktyvistas. Ši grupuotė veikia okupuotoje pietrytinėje Ukrainos dalyje ir kartoja Putino dainelę, kad jie esą kovotojai už laisvę, o valdžią Kyjive yra užgrobę naciai. Nustačius Kulakovo tapatybę, Navalno komandai pavyko susekti žmogų, kuris, jų manymu, įvykdė išpuolį – Aleksandrą Petrunką. Abu vyrai neigia ką nors bloga padarę. Jiems taip ir nebuvo pateikti oficialūs kaltinimai.

Grupuotės SERB deklaruojamas tikslas – „skatinti pagarbą tradicinėms Rusijos šeimos vertybėms ir stabdyti moralinį visuomenės nuosmukį, kurį mums primeta Vakarai ir Amerika“. Siekdami pasipriešinti šiam moraliniam nuosmukiui, jie opozicijos veikėjus apipildavo brilantine žaluma, šlapimu ir išmatomis, tačiau policija niekada nesistengdavo užkirsti kelio jų išpuoliams. SERB turi Rusijos valstybės išduotą leidimą nebaudžiamai terorizuoti visus,

kurie abejoja Kremliaus skleidžiamu naratyvu. Netrukus savo kailiu tai teko patirti ir man.

Aš, operatorius Nickas Sturdee'as ir vietinis mūsų padėjėjas susitarėme susitikti su SERB aktyvistais. Susitikimas įvyko prie didžiojo Antrojo pasaulinio karo sovietų karvedžio, maršalo Žukovo, paminklo, stovinčio šiek tiek į šiaurę nuo Kremliaus. SERB vadovas nevykėlis aktorius Igoris Beketovas buvo stulbinamai aukštas, šiek tiek teatrališku manierų vyras, užsimaukšlinęs raudoną vilnonę kepurę, ant kurios baltomis raidėmis užrašyta SERB. Jis kalbėjo nerišliai, greitai ir garsiai. Tą dieną snigo, visi buvome apsirengę storais paltais bei megztiniais, bet net ir per juos buvo matyti, kad Beketovas vilki neperšaujamą liemenę. Aktyvistų buvo tik keturi: Beketovas, kažkoks keistas tipas minkšta fetrine skrybėle, vyriškis su vilnone kepure, panašia į arbatos puodelį, ir buvęs policijos majoras Kulakovas – antrasis vyras išpuolio prieš Navalną vaizdo įrašė, kuris ramiai pasišalino iš įvykio vietos. Kulakovas buvo lieknas, tvirtas, tylus, drumstų akių. Jis visą laiką filmavo mus mobiliuoju telefonu, pritvirtintu prie teleskopinės lazdos. Tuo metu nežinojome, kad mus taip pat slapta filmavo iš tolo, nes vėliau per valstybinę televiziją pasirodė mūsų susitikimo su SERB vaizdo įrašas, darytas per atstumą. Tai buvo puikus kadras.

Pirmiausia Beketovas nuvedė mus ant tilto per Maskvos upę, į vietą, kur buvo nušautas Nemcovas, visai netoli didžiosios raudonos Kremliaus sienos. Buvo baisiai šalta, tačiau net ir tokiu oru vienas pagyvenęs vyriokas saugojo nužudyto politiką atminimo šventovę. Kalbant apie Rusiją dažnai galima išgirsti argumentą, kad jos bėda – ne tik vienas Kremliuje sėdintis žmogus. Kai kurie sako, kad

sugedusi visa rusų tauta. Esą labiau kaltinti reikia pačią pelkę, o ne joje gyvenančią pabaisą. Norėdamas paprieštarauti šiam stereotipui, visada prisimenu Nemcovo atminimo šventovės – improvizuoto memorialo iš degančių žvakučių, įrėmintos Nemcovo veido nuotraukos, kelių gėlių ir vainiko – sergėtojus. Kremlius ėmė siųsti gatvių valytojus, kad šie panaikintų šventovę, bet kitą dieną ši vėl stebuklingai išdygdavo. Norėdami dar labiau apsunkinti Kremliu darbą, Nemcovo šalininkai organizavo budėjimą visą parą. Visus metus – nesvarbu, ar šviečia saulė, ar pliaupia lietus, ar siaučia pūga – šventovės sergėtojai rūpinosi, kad jai būtų rodoma pagarba. Tą dieną SERB aktyvistai užsipoilė šventovę saugojusį senioką. Nors ir pagyvenęs, vyras davė atkirtį: „Visi politikai, už kuriuos norėjau balsuoti, buvo nužudyti.“ Jis išvardijo juos, pradėdamas Galina Starovoi-tova – liberalia parlamento nare, pavadinusia Jelciną „Borisu Kruvinuoju“ po to, kai jis pradėjo Čėčėnijos karą, ir nušauta 1998 m. – ir baigdamas Nemcovu, nužudytu 2015 m.

Suglumęs Beketovas ėmė purkštauti, kad seniokas drįso šį tiltą pavadinti Nemcovo tiltu, o ne oficialiu jo pavadinimu. Atrodė absurdiška, kad jis kabinėjasi prie žmogaus, saugančio nužudyto demokrato atminimo šventovę. Pirmiau Beketovui kaltinimą, kad grupuotę SERB faktiškai finansuoja ir valdo Centras „E“, Rusijos VRM Kovos su ekstremizmu valdyba. Jis tai paneigė. Mes patraukėme į pietus ir po kurio laiko atėjome į rajoną, kuriame gyveno Nemcovas. Namu, kuriame kadaise gyveno opozicijos lyderis, savininkas nedavė leidimo pakabinti ant sienos jo nuotrauką, tačiau tai padaryti leido gretimo pastato savininkas. Taigi už penkių metrų nuo senojo Nemcovo namo buvo įrengta nedidelė atminimo šventovė – ant sienos

pakabinta įrėmintą nužudytojo nuotrauka ir vainikas. Beketovui nepatiko, kad šventovė įrengta ne ant to pastato, priėjo prie jos ir nuplėšė nuotrauką su vainiku nuo sienos. Nuotrauką pasiliko, o vainiką išmetė į netoliese esantį plastikinį tualetą. Jam tai darant, garsiai ir aiškiai angliškai paklausiau: „Ar jūs kartais neišniekinate šventovės?“ Tai buvo išversta, kad Beketovui ir viską filmavusiam buvusiam policijos majorui nekiltų abejonių, ką aš manau apie jų vandalizmą.

Per šią kelionę kiekvieną mūsų „BBC Panorama“ komandos žingsnį Maskvoje ir Sankt Peterburge sekė nepažįstami žmonės nežymėtais automobiliais. Tokiame šaltyje juos buvo juokingai lengva pastebėti: sėdinčius tamsoje, su visada išjungtomis šviesomis, bet veikiančiais varikliais.

Kitą dieną po to, kai SERB išniekino Nemcovo atminimo šventovę, savo mikroautobuse tamsintais langais ėmėme interviu iš FSB eksperto Andrejaus Soldatovo. Kaip įprasta, mus sekė nežymėtas automobilis. Šis turėjo registracijos numerį, prasidedantį X369... Dar niekada gyvenime nebuvau taip įžūliai sekamas. Mums važiuojant pro Lubianką, FSB būstinę – ji apmirusiame Rusijos sostinės centre atrodė kaip didžiulė gelsva rupūžė – paklausiau Soldatovo, kiek žmonių buvo nužudyta pastato rūsyje. „Tūkstančiai. Tam tikra prasme esame pasmerkti. Mūsų atmintyje įsitvirtinusi baimė. Negalite Rusijos žmonių sudominti laisve, nes praityje mus buvo ištikusi ši katastrofa, ir niekas nenori apie ją kalbėti. Mes vis dar bijome Stalino slaptosios policijos.“

Mums paskambino Jonas Coffey'us, mūsų „BBC Panorama“ prodiuseris, likęs viešbutyje tam, kad, naudodamasis šifruota sistema, internetu persiųstų mūsų filmuotą

medžiagą į montažo skyrių Londone. Jis pranešė, kad mūsų laukia keturi rusų policijos pareigūnai. Jie norį pasikalbėti su operatoriumi Seamusu McCrackenu ir manimi. Neturėjome nė menkiausios nuovokos, apie ką. Nuvežėme Soldatovą namo, bet aš neturėjau jokio noro vežtis tos dienos filmuotą medžiagą į viešbutį, kur mūsų laukė policija. Jie galėjo mus apieškoti, konfiskuoti SD korteles ir rasti neiškarpytą interviu su Soldatovu, todėl nuvažiavome į BBC atstovybę Maskvoje. Ketinome ten palikti SD korteles, o tada susitikti su policija.

Atstovybės vadovai manė kitaip. Paaiškinau, kad mes filmavome interviu su Soldatovu ir norime saugioje vietoje paslėpti savo įrašus, kad jį apsaugotume. Mums buvo pasakyta: „Važiuokite iš čia ir pasiimkite savo įrašus.“

Suprantu, kad atstovybė privalo saugoti savo darbuotojus, bet mes taip pat buvome BBC šeimos nariai. Mano nuomone, toks elgesys kėlė pavojų ne tik mums, bet ir mūsų šaltiniui Andrejui Soldatovui.

Didelei mano nuostabai, radau draugišką rusą – ne BBC atstovybėje dirbantį žmogų. Jis paslėpė mūsų įrašus, o mudu su Seamusu susitikome su policininkais. Pirmiausia jie apklausė mūsų vietinį padėjėją ir Seamusą, palikę mane vieną kambaryje apmąstyti savo nuodėmes. Kaip Rusijos policijos nuovadai, tai buvo gana jauki patalpa. Joje buvo langas į apsnigtą vidinį kiemą, ten stovėjo trys parūkyti išėję policininkai, tačiau išeiti negalėjau.

Į mano mobilųjį telefoną atėjo žinutė, kad vienas su FSB susijęs Rusijos televizijos kanalas pranešė, jog man bus pateikti kaltinimai dėl Nemcovo atminimo šventovės išniekinimo. Nežinojau, kas bus toliau, ir nors iš visų jėgų stengiausi tvardyti, išsigandau, kad šį kartą pernelyg drąsiai

bandžiau Rusiją valdančių slaptųjų policininkų kantrybę. Tą akimirką supratau, kad didžiausią pavojų man – ir Rusijos opozicijai bei pasaulio demokratijoms apskritai – kelia tai, kad šie slaptieji policininkai nepripažįsta jokių ribų. O jei ir pripažįsta, niekas nežino, kokios jos.

Ir tai baugina.

Kol buvome nuovadoje, policija pasidarė mūsų pasų kopijas, paskui juos grąžino. Prieš mums išeinant į laisvę, kažkoks anonimas rusiškame socialiniame tinkle „Telegram“ įdėjo tų pačių mūsų pasų nuotraukas su mano ir Seamusu duomenimis: nuotraukomis, gimimo datomis, pasų numeriais. Reikėjo kuo greičiau juos užblokuoti.

Vos tik išėjome į apsnigtą gatvę, prie mūsų tuoj pat pripuolė Rusijos televizijos komanda su kameromis, mikrofonais ir visa kita. Seamusas buvo ne iš kelmo spirtas, tad nieko nelaukęs išsitraukė išmanųjį telefoną ir savo ruožtu ėmė filmuoti juos. Atsisukau į žado netekusį reporterį ir garsiai jam rėžiau: „Ar jūs priklausote policinei valstybei?“ Reporteris ėmė žiopčioti it sugautas karosas. Pasisukau į Seamusu telefono kamerą ir tariu: „Šie kolegos iš Rusijos valstybinės televizijos mėgino paimti iš mūsų interviu, bet tai padarė taip nekompetentingai, kad dabar spūdina šalin.“ Šis epizodas pateko į mūsų laidą „Stoti prieš Putiną“, ją peržiūrėjo trys milijonai žiūrovų.

Mūsų „BBC Panorama“ komandą Maskvos ir Sankt Peterburgo gatvėmis persekiojo slaptoji policija; aš buvau nepagrįstai apkaltintas vandalizmu; visą popietę buvome laikomi Maskvos policijos nuovadoje; buvo paviešinti mūsų pasų duomenys; mūsų vietinis padėjėjas buvo paskelbtas ekstremistu ir turėjo visam laikui išvažiuoti iš šalies. Kol

Putinas yra valdžioje, negaliu grįžti į Rusiją. Parvykęs į Londoną, pasiskundžiau vadovams, kad BBC atstovybė Maskvoje išvijo mūsų komandą į šaltį, bet nieko nepadariau. Turėjau anksčiau susivokti. Vadovybė norėjo atsikratyti manęs, nenuoramos reporterio.

Vis dar tikiu, kad BBC siekia kilnių tikslų, ir visada ją ginu, tačiau teikti pirmenybę biurokratijai, o ne žurnalistikai, nėra gerai.

Vienintelis dalykas, kurio nespėjome padaryti, – paimti interviu iš Navalno Rusijoje. Norėdamas sukelti kuo daugiau sunkumų Kremlui, Navalnas nesirūpina savo įvaizdžiu Vakaruose. Mudu su Seamusu jau kartą buvome jį sutikę, labai trumpai Strasbūre, kur jis 2017 m. pabaigoje dalyvavo Europos Žmogaus Teisių Teismo nagrinėjamoje byloje. Teismas priėmė jam, o ne Rusijos valstybei palankų sprendimą. Tiesą sakant, Kremlui tai nelabai ir rūpėjo. Navalnas turėjo dešimt laisvų minučių iki skrydžio į Maskvą, kur – kas žino? – jis galėjo būti dar kartą suimtas.

Iš pažiūros Aleksejus Navalnas yra aukštas, lieknas, charizmatiškas, pilkų skvarbių akių. Nuo mesijo statuso – ir iš to plaukiančių blogų dalykų – jį gelbsti humoro jausmas ir absurdo pajauta. Seamusui tvirtinant mikrofoną Aleksejui prie švarko atlapo, leptelėjau, kad mūsų operatorius yra iš Šiaurės Airijos. Seamusas sustingo. Navalnas ėmė šypsotis, pajutęs mano sumišimą ir kartu mėgaudamasis komiška situacija, kai BBC reporteris desperatiškai mėgina spėti išpešti iš pašnekovo kokią nors skambią frazę. Mudu su Navalnu staiga iš politiko ir reporterio virtome dviem dideliais šunimis, uostinėjančiais vienas kito užpakalį. Aš čaižiai nusikvatojau ir paaiškinu, kad Seamusas „yra kilęs

iš Airijos salos ir kad mes, britai, vis dar mokomės tvarkytis su imperializmo palikimu“. Tai išgirdęs, operatorius vėl ėmėsi darbo, o Aleksejus pradėjo iš visos širdies juoktis.

Iš pradžių Navalnas dirbo teisininku, vėliau sukūrė antikorupcinį tinklaraštį, šis tapo itin sėkmingas ir sulaukė šimtų tūkstančių sekėjų. Tuo metu Aleksejus neišvengė keleto klaidų. Pirmojo dešimtmečio pabaigoje simpatizavo Rusijos ksenofobiškiems kraštutiniams dešiniams, bet vėliau grįžo prie centristinių pažiūrų. 2010 m. Jeilio universitete Konektikute kelis mėnesius lankė vadovų kursus kartu su juodaodžiu Bristolio meru Marvinu Reesu. Reesas man pasakojo, kad jiedu susidraugavo ir kad Navalnas, vienintelis iš judviejų turėjęs automobilį, pavėžėdavo Reesą iki prekybos centro apsipirkti. Kai jų žmonos su vaikais atvažiuodavo į Valstijas, abi šeimos eidavo skinti obuolių. „Niekada iš Aleksejaus nejaučiau nieko kito, tik pagarbą.“

Draša ir oratoriaus talentas padėjo Navalnui iškilti. 2011 m. pilietiškai Rusijos žmonės pasipiktino sužinoję, kad Vladimiras Putinas ir Dmitrijus Medvedevas vėl keičiasi postais. Putinas valdė dvi ketverių metų kadencijas, nuo 2000 m. iki 2008 m., ir pagal tuometinę konstituciją jam buvo draudžiama kandidatuoti trečiai kadencijai. Ką daryti? Oplia! Tuometinis jo ministras pirmininkas Dmitrijus Medvedevas – vienas iš nedaugelio Rusijos politikų, kuris ūgiu žemesnis už Putiną, tad ir iškeltas į aukštesnes pareigas – paskelbė, kad kandidatuos į prezidentus, o į ministrus pirmininkus rinks Putiną. Prezidentas Obama ir kiti patikėjo šia apgaule ir rimtai žiūrėjo į Medvedevą, nors iš tikrųjų šis buvo tik marionetė. Geriausiai jį apibūdino profesorius Donaldas Rayfieldas, kai paklausiau, ką mano apie Medvedevą: „Al Capone’s advokatas.“

2011 m. Putinui paskelbus, kad jis su mažesniu vyru vėl apsikeis pareigų pavadinimais, pasipiktinę rusai išėjo į gatves. Navalnas, dar nesuteptas valdžios ar Jelcino laikų chaoso, išpopuliarėjo. Jis pavadino „Vieningąją Rusiją“, Putino ir Medvedevo įrankį, „sukčių ir vagių partija“ – šis įžaidimas prilipo, nes buvo teisingas. Po to, kai 2015 m. buvo nušautas Nemcovas, o po metų sukompromituotas Kasjanovas, Navalnas tapo faktiniu opozicijos lyderiu. Ne nuostabu, kad Kremlius pasinaudojo, o iš tikrųjų piktnaudžiavo įstatymu, kad išstumtų jį iš kovos dėl prezidento posto. Kai pagaliau man pavyko pasikalbėti su juo jo biure Maskvoje, Navalnas Kremliaus atžvilgiu nevyniojo žodžių į vatą:

– Tai – ne rinkimai. Negalima juose dalyvauti, nes tai gėda, tai amoralu, tai baisu, tai šlykštu. Negalime šio spektaklio vadinti rinkimais.

– Ar Rusija yra policinė valstybė? – paklausiau.

– Be jokios abejonės, šimtu procentų.